

Олександр Александров

ПАЛОМНИЦЬКА ОПОВІДКА ІГУМЕНА ДАНИЛА ЯК ПУТІВНИК

Одеський національний університет імені Іллі Мечникова

Oleksandr Aleksandrov

PILGRIM NARRATION OF FATHER SUPERIOR DANYLO AS A GUIDE-BOOK

Abstract: Pilgrim prose continues traditions of the archaic genre of the guide-book, the structural basis of which is narration about the way which connects a person with the world. In spite of recoding of the model of the world and a person according to Christian symbolism, the Kyivan Rus' journey of father superior Danylo of the beginning of the 12th century keeps the mythopoetic narrative model which points on the utilitarian and not only sacred ritual text destination.

Життя і хоженє Данила, Руськимъ земли ігумена (1109 – 1110?), в якому киеворуський письменник-паломник розповів про свою подорож у Палестину – Святу землю (1106 – 1108?), характеризується функціональною подвійністю. По-перше, як канонічна паломницька оповідка воно виконує обрядово-магічну функцію, слугуючи дієвим засобом духовного очищення не лише мандрівника-оповідача до святинь, а й читача [5, с. 480-481]. По-друге, твір Данила доносить до читача документально достовірну інформацію про шлях, який пролягає через географічний простір, тобто виконує водночас й утилітарну функцію. Дійсно, це подорожній нарис [4, с. 110]. Але його особливий різновид, середньовічний, адже за тривалий час свого існування жанр пройшов кілька ета-

пів розвитку від путівника до тревелогу.

Подорожній нарис за своєю вербальною природою – це жанр-протей, який упродовж багатьох сотень століть виконував різні функції, від утилітарно-інформаційної до художньої та пропагандистської, приймав різні жанрові форми, наповнювався різним жанровим змістом – релігійно-сакральним, міжкультурним, побутово-описовим, проблемно-аналітичним та навіть романним (починаючи зі знаменитого тревелогу Джека Керуака «В дорозі», 1957).

За століття своєї історії подорожній нарис накопичив багатий запас вербальних засобів створення ефекту присутності реципієнта в дистанційованому від нього місці знаходження оповідача, використання

яких може викликати у читача відчуття співпричетності відображеній у творі фізичній та духовній реальності. Як правило, ефект присутності продукується включенням людей (автора й читачів) у спільну для них універсальну модель світу.

Унікальність подорожнього нарису, яка проявляється в здатності синтезувати строкати, на перший погляд, жанрові форми та типи змісту, пояснюється тим, що упродовж тривалої історії свого існування він зберігає своє генетичне ядро – путівник з його архаїчною синкретичною єдністю автор-мандрівник-оповідач [1].

Слід наголосити, що путівник є не просто однією із складових подорожнього нарису, а його віковичною константою, жанроутворюючою структурою, основними елементами якої є світ, шлях та людина. Путівник характеризується послідовністю оповіді про шлях мандрівника, якою вмотивована, як правило, архітектоніка твору. Поділ на частини, розділи, глави здійснюється відповідно до артикуляції дороги на фрагменти [1], [5], [6].

Путівник виник в епоху мітопоетичної творчості як вербальний продукт діяльності одного з восьми видів інтелекту – просторового. Його специфіка полягає у здатності людини не просто орієнтуватися у просторі, а й в можливості представити світ у вигляді цілісної трьохмірної просторової моделі. В путівнику модель світу розгортається у процесі зміни місця перебування людини у просторі.

Індоевропейська мітологія, як вона збереглася в ранніх індійських текстах, шумерські, давньогрець-

кі (уже в епоху Античності існували путівники двох видів: для тих, хто подорожує морем та сушею) та безліч більш пізніх творів «літератури подорожей» свідчать про існування в колективному несвідомому різних етносів та народів стійкого архетипу світ-шлях-людина. У путівнику він вербалізується в оповіді про шлях, який долає людина, рухаючись світом. При цьому людина як і в мітопоетичну епоху є синкретичною єдністю – автор-мандрівник-оповідач, кожна складова якої виконує специфічні функції. Мандрівник проводить збір інформації про реальність та засвідчує її достовірність, автор здійснює відбір із неї елементів, необхідних для відтворення моделі світу, а оповідач вербалізує його в тексті, трансформуючи в образ (картину).

Путівник є однією із складових паломницької оповідки ігумена Данила – релігійно-духовного різновиду подорожного нарису. Конструктивні елементи об'єкдної сторони паломницького твору окреслені Петром Білоусом за його географічно-реальними та духовно-символічними «атрибутами»: дорога, Єрусалим, Гріб Господній, Труднощі в дорозі, Собор, Час мандрівки, Географічний простір, Чудо, Монастир, Святе Письмо, Хрест [4, с. 451]. Достатньо повно вченим розглянута також постать паломника, ігумена Данила як учасника обрядово-магічного дійства.

Суб'єктною ж сферою паломницької оповідки, на мою думку, слід вважати творчу свідомість киеворуського письменника у його взаємозв'язках із Богом та читачем, посередником між якими він себе вважає.

Разом із тим потрібно визначити місце та функції синкретичної єдності автор-мандрівник-оповідач у структурі паломницького твору. Не зосереджуючись на цій проблемі, обмежусь міркуваннями загального характеру.

Вочевидь, автор-мандрівник-оповідач займає серединне місце між суб'єктною та об'єктною сферами паломницької оповідки. Дійсно, він як автор здійснює відображення фізичного та духовного світу, а також як оповідач посередництвом слова доносить його образ до читача, тобто виконує функції суб'єкту. З іншого боку, паломник як центральний персонаж твору є елементом об'єктної сфери оповідки-путівника: це герой-обсерватор, що рухається географічним простором і постійно фіксує місце свого знаходження в ньому, створюючи тим самим ефект присутності.

Таким чином, функція автора-паломника-оповідача в його синкретичній єдності полягає у забезпеченні взаємозв'язків між суб'єктною та об'єктною сферами твору, а також в забезпеченні процесу комунікації з масовим читачем.

Предметом дослідження в цій статті обрано шлях прочанина географічним простором, який складається з відрізків різної довжини, – елементи об'єктної сфери паломницької оповідки Данила. Тому я спробую встановити принципи і засоби, які використовує автор-паломник-оповідач, «покроково» топографуючи шлях від однієї географічної точки до іншої, повідомляючи про святі місця та створюючи християнську модель світу як «ікону» Небесного Єрусалима.

Мета автора-паломника-оповідача в «*Хоженьє*» ігумена Данила – не лише дійти до Гробу Господнього, пройти «святим шляхом» Ісуса Христа, побачити і Єрусалим, і Землю обітовану, а й розповісти про дорогу, маркуючи її для тих, хто піде нею пізніше.

Паломницька оповідка Данила складається із вступу та ста глав різного обсягу. У вступі книжник пояснює мотиви, якими він керувався відправляючись в далеку та небезпечну дорогу, а також пише про свої комунікаційні наміри – розповісти своїм читачам-християнам про це паломництво. Більше того, йдеться насамперед про тих читачів, хто не може встати на шлях прочанина та дістатися Святої землі, щоб побачити все своїми очима та біля Гробу Господнього у Великодню ніч сприйняти світ як священний, як ієрофанію, якщо використовувати термін Мірчі Еліаде [2]. Однак вони можуть, сподівається автор, пройти дорогою паломника і проїнятися його відчуттями в своїй уяві, читаючи «*Хоженьє*». В сучасній психології така співпричетність реальності називається ефектом присутності.

Посередництвом паломницької оповідки читач бере участь у релігійному обряді духовного очищення, катарсисі. Неодмінною умовою такої духовно-релігійної комунікації є ефект присутності читача разом із оповідачем у тому чи іншому місці Святої землі, багатий арсенал засобів створення якого акумулював подорожній нарис.

Одним із ключових символів вступу до твору Данила є «святий шлях» при чіткому розмежуванні його з образом шляху географічним

простором як духовного та матеріального. Шлях, про який розповідає Ігумен-прочанин у своєму творі, це ретельно трасована дорога та, водночас, духовно-символічний шлях, що його долає правовірний християнин ради спасіння.

Розповіді про шлях автора-паломника-оповідача передують також глава «О Єрусалим, о лавр», в якій Данило дякує Богові та безіменному «святomu мужеві», за те, що він, проживши шістнадцять місяців у лаврі святого Сави як прочанин, зміг обійти всі святі місця Землі обітованої. Функціонально, як і вступ, безпосереднього відношення до оповіді про шлях глава не має. Згідно з логікою паративу путівника вона мала б завершувати текст «хоженья», однак у такому разі ефект присутності читача біля Гробу Господнього у момент сходження небесного вогню значною мірою послаблювався б. Тому києворуський книжник розміщує слова вдячності за те, що йому вдалося пережити й побачити на початку, а не в фінальній частині твору.

Назви більш ніж половини глав твору представляють собою біблійно-географічні та церковно-історичні власні імена, а також найменування пам'ятних місць та споруд. За допомогою цих омонімів оповідач фіксує місце свого знаходження по ходу просування географічним простором. Про те, наскільки важливо для Данила позначити місце свого знаходження на шляху, свідчать також назви двадцяти глав, які вказують ієротопос, де знаходиться оповідач, але омонімами не являються, наприклад: «О мѣстъ средѣ земли, гдѣ распятъ Христосъ»; «О мѣстъ грова мѣстѣ Богородица»; «О мѣстъ, гдѣже море

видѣ, повѣже, и бѣданъ взрагнѣи въспѣтъ»; «О мѣстъ, гдѣже крестъ Христосъ» тощо.

Назви лише незначної кількості глав не є топографічними маркерами, вони присвячені загальній характеристиці оповіді про шлях до Єрусалима, фіміяму, молитві Авраама та вогню небесному.

Назви глав «хоженья» пунктирно позначають маршрут паломника. В маршруті у загальному вигляді проявляється основна мета подорожі. На відміну від оповіді про шлях, маршрут не несе інформації про відстань між пунктами та особливості дороги, не допомагає зорієнтуватися в просторі.

Перша творча операція, яку здійснює просторовий інтелект автора путівника, відображаючи шлях географічним простором, – артикуляція, поділ дороги на фрагменти. В тексті оповідки Данила кілька рівнів артикуляції, тому тут ділянки шляху різні за розміром, а для їх виміру використовуються достатньо точні одиниці староруської метричної системи: верста, сажень, лікоть, п'ядь, а також умовні – довжина списа, відстань у кидок каменем та політ стріли.

Географічний простір, яким пересувається паломник в оповідці Данила, складається з Руської землі, Святої землі, та сегменту, що знаходиться між ними. Крім того, почасти дорога та Свята земля межують із територією, на якій мешкають агресивні та небезпечні «погані». Відповідно дорога, яку подолав Данило, ділиться на кілька великих за розміром відрізків: від руського монастиря до Константинополя; від Константинополя до Єрусалима; шляхи кількох подорожей з Єрусалима по святих місцях Землі обітованої; зворотній шлях до

Константинополя, а потім дорога додому. При цьому в тексті деякі з них повністю або частково редуковано. Наприклад, дорога до Константинополя та назад у Русь редукована повністю. Вона була відносно простою та добре відомою русинам із часів Аскольда та Діра, тому ніякої інформації про неї у тексті немає.

Але суттєвою є й інша причина того, що розповідь про шлях киеворуський письменник розпочинає саме зі столиці Візантії. Жанрва традиція, яку наслідують книжники, укорінена в оповіді про подорож до Єрусалима святої Олени, матері імператора Константина. Щоб знайти Хрест Господній, вона вирушила у дорогу до Єрусалиму саме з Константинополя. В тексті Данила одна з глав не випадково називається «О горѣ, ндже свѣтила Елена крест поставила»:

Є в ньому й інші свідоцтва знайомства киеворуського письменника з давніми християнськими писемними пам'ятками про цю подію. Ім'я святої Олени згадується неодноразово у зв'язку з місцями, в яких вона побувала, шукаючи Хрест Господній.

Отже автор опрацював тільки деякі фрагменти паломницького шляху: Константинополь – Єрусалим, по Єрусалиму, а також ті, якими він пройшов та проїхав, мандруючи святими місцями Палестини та повертаючись у Царгород.

Відрізок шляху від Константинополя до Єрусалима пролягає сушею та морем, від острова до острова; одиницею міри довжини його виступає верста. Загальна довжина шляху одна тисяча дев'ятсот верст, одна тисяча шістсот морем, а інші сушею; двадцять із яких, як вказує книжник, – «великі».

На межі відрізків мандрівник-паломник, як правило, зупинявся, знайомився з місцевими святинами, відпочивав, змінював транспортний засіб тощо. Тут оповідач фіксує місце свого знаходження у географічному просторі, з цієї точки починається наступний відрізок шляху, довжина якого, до наступної точки фіксації, вказується обов'язково. Паралельно повідомляється про святині, як правило мошці святих, які знаходяться на шляху паломника. На відрізок дороги від Константинополя до Єрусалима налічується п'ятнадцять «святих» маркерів, ієротопосів. Крім того, Данило занотував, що на Род (Родосі) – великому і багатому острові – два літа і дві зими був руський князь Олег [Святославович (? - 1115)], герой «Слова про полк Ігорів», який, як відомо, вважається засновником династії чернігівських Ольговичів]. Для київських та чернігівських князів, імена представників яких Данило називає в останній главі оповідки, це пам'ятне місце.

Весь шлях від Константинополя до Єрусалима поділено на двадцять сім відрізків довжиною від шести до чотирьохсот верст. А розповідається про нього в семи главах, якщо не рахувати окрему главу про хрест, встановлений святою Оленою на острові Крит.

Існує певна невідповідність між принципами поділу географічного шляху на відрізки та тексту на глави. В одній главі інколи йдеться про декілька фрагментів дороги, виокремлених оповідачем, а якщо на певному відрізку шляху знаходиться кілька ієротопосів, кожному з них може бути присвячена окрема глава. Поділ тексту на глави, таким чином,

залежить не стільки від маркованих географічних пунктів, через які рухається паломник, стільки від того, чи є у відповідному місці святині, наскільки вони значимі для християнина та яка їхня кількість.

Невідповідність поділу на глави артикуляції шляху спостерігається, наприклад, в главі «О Єрусалим град», в якій подана інформація про три ділянки шляху із Константинополя до Єрусалима:

Показовою для розуміння принципів та засобів роботи автора-паломника-оповідача по маркуванню шляху є глава «О пути в Иерусалим». У ній лаконічно розповідається про шлях від Царьграда до острова Ахія. Ця статистика, – шлях поділено на вісім фрагментів з вказівкою на довжину кожного з них, – доповнюється інформацією про святих, мощі яких там знаходяться.

Коли паломник підходить до Єрусалима, пише ігумен, праворуч від дороги він бачить спочатку гору Армафем, після чого його погляду поступово відкривається саме святе місто. Просторова картинка, яку створює автор оповідки, яскраво демонструє вірний принцип оповідання про шлях у путівнику: відображається лише та частина сакрально-географічного простору, яка доступна візуальному сприйняттю мандрівника. Панорама міста відкривається очам прочанина поступово, по мірі наближення до міста: оповідь жорстко зупинена кутом зору обсерватора.

З входом до Єрусалима з боку Іофлеєма, через Веніямінові ворота біля стовпа Давидового, як вказує оповідач, по-перше, змінюються одиниці метричної системи, які використовуються оповідачем: замість вер-

сти використовується переважно сажень, а по-друге, інформація про відстань від одного сакрального об'єкту до іншого постійно супроводжується орієнтацією у просторі стосовно точки зору обсерватора за допомогою опозицій праве-ліве, верх-низ та по сторонах світу. Так, увійшовши в місто, повідомляє Данило, бачиш по праву руку дорогу через місто до Святої Святих, а ліворуч – до храму Воскресіння, де знаходиться Гріб Господній. Лінійний одномірний простір змінюється трьохмірним.

Єрусалим, у якому Данило мешкав шістнадцять місяців, знайомлячись з містом та здійснюючи звітільні мандрівки Землею обітованою, зрозуміла річ, є центральним географічним та сакральним місцем оповіді про шлях паломника, тому місту та його топографії приділяється значна увага. Про Єрусалим паломник-оповідач розповідає в п'ятнадцяти главах. Назва більшості з них номінують святині, про які йдеться: церква Воскресіння Господнього, Лобне місце, жертовниця Авраама, стовп Давида і тому подібне.

В окремі глави детально описується церква Воскресіння Господнього та Гріб Господній. Крім сажня, розміри та відстань між об'єктами вказуються у ліктях та п'ядях. Для орієнтації у просторі вживаються також приблизні міри довжини – відстань кидка чоловіком каменя та польоту стріли, випущеної з лука. Висота може вимірюватися також довжиною списа. Разом із цим інколи вказується умовна відстань, наприклад, Данило пише, що поблизу Розп'яття Господнього знаходиться жертовниця Авраама, але точну відстань до неї не повідомляє.

Таким чином, артикуляція міського простору Єрусалиму здійснюється виключно за допомогою вказівок на місцезнаходження святинь, ієротопосів. Оповідь про шлях від одного святого місця до іншого, як правило, супроводжується інформацією про відстань між ними та про напрям руху з орієнтацією по сторонах світу. Єрусалим – єдиний, не артикульований на окремі ієротопоси, сакральний простір, єдина сакральна модель світу, «ікона» Небесного Єрусалима.

Оповідь про шлях Землею обитованою ведеться таким чином, що Єрусалим виступає точкою початку руху та орієнтиром на територіях, які його оточують. Із цього сакрального центру Данило здійснив кілька паломницьких «експедицій».

У свій перший вихід із Єрусалима руський паломник попростував на південь, де на відстані двох верст знаходилося містечко Витанія з печерою гробу Лазаря, якого воскресив Христос. При цьому повідомляються орієнтири, за якими її можна знайти.

Наступний вихід за місто було здійснено у напрямку між південним та північним сходом, до Гетсиманії, на відстані ста сажнів від якої знаходиться Гріб Богородиці. За десять сажнів від нього – печера, у якій Юда зрадив Христа за тридцять срібників, а на південь від неї, повідомляє Данило, місце молитви Христа «про чашу».

Третю паломницьку подорож руський ігумен здійснив у південно-східному напрямку. Він торував шлях на вершину Єлеонської гори – до місця Вознесіння Господа. З цієї гори оповідач оглядає увесь Єрусалим і простори за ним до Йордану і навіть за річкою. Це ще один яскравий при-

клад жорсткого зв'язку кута зору обсерватора-оповідача та точки його місцезнаходження, характерний для жанру путівника.

Місцезнаходженням обсерватора з його точкою зору на вершині Єлеонської гори вмотивований опис загального вигляду Єрусалима та прилеглих до нього земель зверху. Через гору у південно-східному напрямку пролягає шлях до Йордану, до цієї річки від Єрусалима двадцять шість «великих» верст.

По дорозі Данило відвідує монастир Івана Предтечі, на відстані двадцяти сажнів від якого, зліва від дороги – гора Єрмон. Далі розповідається про місце хрещення Ісуса в Йордані, про купель на річці, печеру Івана Хрестителя, монастирі Герасима, Святої Богородиці, Івана Златоуста, Єрихон, монастир та церкву архистратига Михайла, гору Гаваон та печеру, в якій Ісус постився сорок днів, Феодосіїв монастир, лавру святого Сави, море Содомське (Мертве), монастир святого Євфимія. Про ці пам'ятні святі місця повідомляється читачеві з різною мірою деталізації, але спільним для них є постійна фіксація місця знаходження обсерватора, інформація про напрям його подальшого руху та відстань до наступної точки. Розповідається тільки про те, що потрапляє в поле зору паломника та що можна побачити з цієї точки, в якій він знаходиться. Так, наприклад, вигляд гори Сіон подано у двох різних ракурсах, які дають про неї суттєво різні уявлення.

Четверта мандрівка, після паломництва на Йордан та до святих місць, які прилягають до нього, була на південь від Єрусалима – на гору Сіон з церквою, до якої від міської стіни

чоловік може докинути «каменем малим». Після огляду цієї церкви прочанин побував у домах Івана Богослова та Каяфіна, церкви апостола Петра, селі Скудельничому. Розповідь про цей відрізок паломницького шляху неодмінно супроводжується інформацією про напрямок подальшого руху та (але не завжди) відстань до наступного пункту – місця чергової артикуляції.

Під час наступного паломництва Землею обітованою руський ігумен відвідав Вифлеєм (це шість верст на південь від Єрусалима), церкву Різдва Христового, будинок батька Давида, криницю Давида, місця Благовіщення пастухів, Геброн, Сугубу печеру і дуб Мамврійський, гріб Івана Прекрасного, місце молитви Авраама Святій Трійці та місто Сігор із гробом Лота. Потім з Вифлеєму паломники вирушили на південь у монастир святого Харитона, далі – у село, де народилися святі пророки. Звідтіл повернулися до Вифлеєму та назад до Єрусалима. Загальну відстань, яку пройшов Данило з супутниками цим паломницьким шляхом, легко підрахувати. Це ще одне свідчення достовірності інформації, яку подає своїм читачам Данило як автор путівника.

Після повідомлення про повернення до Єрусалима із паломництва у південному напрямку послідовність оповіді про шлях, тобто логіка викладу матеріалу, яка визначає архітектоніку путівника, кардинально порушується. У наступних тринадцяти главах Данило розповідає про повернення до Царгорода. Спочатку оповідач повідомляє про напрям руху, наприклад, із Єрусалима на схід від стовпа Давида, потім на захід до Чесного Хреста і так далі. При цьому

вказується відстань від однієї точки до іншої: до Рами, Опії, Кесарії Филіпової, Кармільської гори, до «Вирита града», до Великої Антіохії. Остання інформація про довжину шляху від одного міста до іншого – це повідомлення про те, що від Антіохії Великої до Адикей відстань сто верст.

У подальшому шлях Данила пролягав морем уздовж берега, до якого прочани не причалювали, боючись розбоїв: Мала Антіохія, Канінорос, Мавронорос, Сатілія, Хідонія, міста Мір (Лікійський) та Патера, і Царгород. Про відстань між цими пунктами на шляху Данило інформації не дає, обмежившись, із якихось причин, лише повідомленням про маршрут та особливості подорожі. Можливо, що він і сам такими даними не володів. Тут маємо справу зі стислим відображенням шляху.

І тільки після цього детально розповідається про подорож на північ Землі обітованої, у верхів'я ріки Йордан, разом із військом короля хрестоносців Балдвіна, який здійснив похід на Дамаск. Це паломництво із Єрусалима в Галилею, до Тіверіядського моря, на гору Фавор та до Назарета. Шлях був складний та небезпечний, без охорони, зауважує книжник, ним ходила лише одна свята Олена. А надзвичайно небезпечний шлях від гори Фавор до Назарета супутники без пригод пройшли, як і свята імператриця, без охорони, бо їх берегли молитви Богородиці.

Причиною такого суттєвого порушення характерної для путівника послідовності оповіді про шлях географічним простором полягає у тому, що з наближенням до часу розповіді про основну подію паломництва, якою є Великодня ніч біля Гро-

бу Господнього з описом сходження небесного вогню, на перший план виступає відображення духовного світу людини. Інформація про реальний шлях і час мандрівки відтісняється на другий план оповіддю про духовний шлях паломника, а тут домінує інша логіка викладу. Книжник поступово нарощує духовно-емоційну напругу, яка має завершитися своєрідним катарсисом – сакральним очищенням, кульмінаційний момент якого припадає на останню главу оповідки Данила. Зближення в часі перестановкою глав Великодньої ночі та перебування Данила у місцях народження Христа у верхів'ї Йордану слугує також створенню у читача відчуття неперервності події, яка викликала стан духовного апофеозу.

В Назареті паломники побували у келії, де Богородиця годувала Ісуса-немовля, потім біля гробу Йосифа Обручника, в печері та біля криниці, місцях Благовіщення, в будинку Йосифа Обручника. Після цього побували на місці першого чуда Ісуса в Кані Галілейській, де приєдналися до загону фрягів, і з ними через Акру повернулися до Єрусалима. Незважаючи на труднощі дороги – бо ж стояла сильна спека, йшли повільно, але «*с радостію великою*», – цей вислів Данило вживає двічі, – з передсвятковим настроєм.

Ігумен руський вважає, що благодать бачити та ходити святими місцями дав йому сам Господь. Порушення послідовності оповіді про рух у географічному просторі слугує підготовці розповіді про сходження небесного вогню з її неймовірної сили ефектом присутності читача на місці події, біля Гробу Господнього.

Оповідь про своє паломництво у Святу землю ігумен Данило втримує в цілому у традиціях жанру путівника. Маркування дороги з допомогою не лише власних географічних назв, а й вказівок на святині, які знаходилися на шляху паломника, повною мірою відповідають жанровій специфіці твору Данила – це путівник по святих місцях, а не звичайна пам'ятка мандрівникові. Разом із тим слід зазначити, що фіксація місця знаходження обсерваторії з допомогою географічних назв та ієротопосів здійснюється у вигляді локальних точок при паралелізмі фізичного та духовного, профанного та сакрального просторів.

Розповідь про дорогу з Константинополя до Єрусалима, мандрівку прочанина самим містом та Землею обітованою, а також про зворотній шлях можна представити як систему з сотень точок місця знаходження героя-паломника у географічному просторі. Це місце, з якого обсерватор-оповідач повідомляє читачеві інформацію, яка дозволяє зорієнтуватися в просторі: в морі, у горах, у місті, у дорозі, у храмі. Читачеві надається інформація про відстань від однієї точки шляху до іншої та про напрямок, в якому потрібно рухатися стосовно сторін світу, особливості дороги тощо.

Точки, які фіксують місце знаходження людини у географічному просторі, вписуються в певну систему координат, що надає простору одно- або трьохмірність – у залежності від змісту повідомленої оповідачем інформації. Так шлях від Константинополя до Єрусалима та в зворотному напрямку відображено переважно як горизонтальний та

«одномірний». У Єрусалимі та на Землі обітованій інформація про точки, з яких має здійснюватися в подальшому рух в географічному просторі, включає відомості не лише про довжину наступного відрізка шляху, а й про напрямок. Орієнтація по сторонах світу, повідомлення про пам'ятні місця або географічні маркери, які знаходяться праворуч та ліворуч від дороги, підйом на вершини гір – все це створює необхідні умови для того, щоб рух людини шляхом розгортав простір як в довжину, так і в ширину та висоту, тобто в трьохмірний образ світу.

Жорстка прив'язка оповіді до шляху, послідовне «заземлення» точки зору обсерватора, обмеженість кута його сприйняття географічного простору – наглядні прояви функціонування в творі ігумена Данила наративно-композиційної моделі путівника з її архаїчним синкретизмом автора-паломника-оповідача. В подальшому, в літературі нового часу, формальні вербальні ознаки моделі менш чіткі при збереженні жанровотвірних функцій путівника.

Фіксація точки зору в конкретному місці географічного шляху артикулює його на велику кількість відрізків різної довжини. Тим самим відкривається можливість редукції оповіді про шлях паломника та порушення її послідовності. Як правило, частковій або повній редукції в оповідці Данила піддані географічні відрізки шляху, які позбавлені семантики сакральності: на них, власне, немає сакральних місць.

Артикуляція шляху дозволяє авторів порушувати властиву путівнику послідовність оповіді про шлях та пов'язані з цим перестановки глав

«хожіння». Причиною такого відхилення від логіки будови путівника є жанрова подвійність твору: це не тільки путівник по святих місцях, а й текст обрядово-магічного призначення. Синхронно з інформацією про географічні точки, з допомогою яких топографовано дорогу паломника, повідомляється про святі місця, ієротопоси, яких налічується на дорозі Данила теж не одна сотня. Вони розмежовують сакральнотно-духовний та профанно-фізичний простори, які розгортаються як паралельні.

Топографічні та сакральні маркери на шляху, яким рухається прочанин, створюють у свідомості читача когнітивну схему, схожу на топографічну карту з нанесеними на неї умовними знаками. На ній, крім Святої землі, помітні контури ділянок дотичного географічного простору, включаючи «руську землю». До кульмінаційної глави твору – главу про сходження небесного вогню – вони локальні, не об'єднані у цілісний образ світу. Знаходячись у Великодню ніч біля Гробу Господнього автор-паломник-оповідач ідентифікує це місце як центр Всесвіту. А віднаходження «вихідної точки – центру – рівнозначне створенню Світу» [2, 13].

Глава про сходження вогню небесного як кульмінаційний момент духовного очищення паломника завершує не лише оповідь про шлях, а й роботу просторового інтелекту руського книжника по створенню трьохмірної християнської моделі світу та людини. Дискретний географічний простір із відрізків шляху паломника та ієротопосів синтезується при цьому в цілісний структуралізований образ. Документально достовірне свідцтво єдності географічного

та символічних просторових ознак автор представляє уяві читача в оповіді про сходження небесного вогню. Світло, яке чудесним чином спустилося з небес, передаючись від свічі до свічі дійде й до Руської землі, унаочнює універсальну картину світу. В її просторі відсутня дистанція між людиною біля Гробу Господнього, та тією, яка розповідає про сходження вогню, а часові параметри розчинилися у вічності. Зняття дистанції між автором і читачем у просторі та часі створює ефект присутності останнього в місці містичної події, породжує відчуття його співпричетності відтвореної вербальними засобами реальності.

Оповідь Данила, здатність її автора самостійно переробити величезний обсяг інформації, продукувати і вербалізувати просторові уявлення, синтезуючи їх у цілісність – християнський образ світу, свідчить про високий рівень його творчого інтелекту. Будуючи модель світу і людини з локальних фрагментів профанного та сакрального простору, топографічних маркерів і ієротопосів шляху, книжник використовує в ролі потужного синтезатора архаїчну синкретичну модель путівника – автор-мандрівник-оповідач, яка створена просторовим інтелектом задовго до нього і укорінена в усній та книжковій культурі.

Література

1. Александров Олександр. Подорожний нарис: «пам'ять жанру». Стаття перша. На перетині видів масової комунікації // *Діалог: Медіа-студії: Збірник наукових праць* / Ред. О. Александров. – Одеса: Астропринт, 2015. – Випуск 20. – С. 8-35.

2. *Еліаде Мірча*. Священне і мирське // *Еліаде Мірча*. Священне і мирське. Міфи, сновидіння і містерії. Мефістофель і андроген. Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання / Перекл. Г. Кьорнян. – Київ: Основи, 2001. – С. 6-116.

3. *Житъе и хоженъе Данила русьскыя земли игумена* // Библиотека литературы древней Руси. – Санкт-Петербург: Наука, 1998. – Том 4: XII век. – С. 26-117.

4. *Золоте слово: Хрестоматія літератури України-Руси епохи Середньовіччя XI – XV століть: У двох книгах* / За ред. проф. В. Яременка. – Київ: Аконт, 2002. – Книга 2. – 784 с.

5. *Історія української літератури*. В 12-ти томах. – Том 1: Давня література (X – перша половина XVI ст.) / Ред. Ю. Пелешенко, М. Сулима. – Київ: Наукова думка, 2014. – 840 с.

6. Путівник // Web. 12.12.2015. <<https://uk.wikipedia.org/wiki/Путівник>>.

7. Розанова Ю. Н. Путеводитель как жанр туристического дискурса: диалогический аспект // Web. 12.12.2015. <<http://cyberleninka.ru/article/n/putevoditel>>.